

Внутрішній конфлікт як одна з причин агресивної поведінки підлітків

У статті теоретично проаналізовано причини виникнення агресивності у підлітків. Представлено результати емпіричного дослідження впливу внутрішнього конфлікту на агресивну поведінку підлітків.

Ключові слова: підліток, агресивність, внутрішній конфлікт.

В статье теоретически проанализированы причины возникновения агрессивности у подростков. Представлены результаты эмпирического исследования влияния внутреннего конфликта на агрессивное поведение подростков.

Ключевые слова: подросток, агрессивность, внутренний конфликт.

Актуальність досліджуваної проблеми

Останнім часом різко зросла чисельність відхилень в емоційному здоров'ї підростаючого покоління. Найбільшу тривогу батьків, працівників навчальних закладів і співробітників МВС викликають такі прояви поведінкової активності дітей і підлітків, як агресивність, жорстокість, цинізм, відчуженість, духовна спустошеність.

Прояв агресії у дитячих і навчальних закладах є проблемою, яка все більше хвилює вчителів і батьків. Рання агресивність має серйозні шанси перетворитися у тверду антисоціальну агресивність у молоді роки. Така агресивність може виявлятися в кримінальній поведінці, фізичній агресії, у жорстокому ставленні до дітей.

Становлення агресивної поведінки – складний і багатогранний процес, у якому діє безліч факторів. Агресивна поведінка визначається впливом родини, однолітків, а також засобів масової інформації. Діти навчаються агресивній поведінці як за допомогою прямих підкріплень, так і шляхом спостереження за агресивними діями. Агресивні реакції часто ситуативні і мають раціонально-виборчу спрямованість. Спрямованість агресії залежить від особливостей мотиваційно-потребової сфери людини, системи її цінностей і орієнтацій, від наявності внутрішнього конфлікту. За чисельними дослідженнями найбільш явним є прояв агресії у підлітковому віці.

Сучасний підліток живе у світі, складному за своїм змістом і тенденціям соціалізації. Це пов'язано, по-перше, з темпом і ритмом технологічних перетворень, що пред'являють до зростаючих людей нові вимоги. По-друге, з насиченим характером інформації, яка

глибинно впливає на підлітка, в якого ще не має чіткої життєвої позиції. По-третє, з екологічними і економічними кризами у суспільстві, які викликають у дітей відчуття безнадійності і роздратування. При цьому у молодих людей розвивається відчуття протесту, часто неусвідомленого, і в той же час зростає їх індивідуалізація, яка при втраті загальносоціальної зацікавленості веде до егоїзму. Підлітки більше інших вікових груп страждають від соціальної, економічної і моральної нестабільності у країні.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити вплив внутрішнього конфлікту на виникнення агресивної поведінки у підлітків.

Об'єкт – агресивна поведінка.

Предмет – вплив внутрішнього конфлікту на агресивну поведінку підлітків.

Гіпотезу дослідження склали припущення про те, що внутрішній конфлікт сприяє виникненню агресивної поведінки у підлітків.

У зв'язку з цим ми виділили наступні завдання дослідження:

1) теоретично проаналізувати проблему впливу внутрішнього конфлікту на агресивну поведінку підлітків;

2) експериментально визначити наявність внутріособистісного конфлікту та агресивність у підлітків, виявити рівень агресивності підлітків;

3) проаналізувати отримані показники.

Методологічні й теоретичні засади дослідження

Проблему вивчення агресії й агресивності автори у своїх дослідженнях розглядають по-різному. Так, Лоренд та Андрі визначають агресію як уроджену реакцію людини для “захисту займаної території”, у дослідженнях Морісона агресивність розглядається як прагнення до панування, зарубіжні психологи К. Хорні і Е. Фром вважали, що агресивність є реакцією особистості на ворожу для людини навколишню дійсність.

Агресивність має свою якісну і кількісну характеристику. Як і будь-яка властивість, вона має різний ступінь виразності, від майже повної відсутності до його граничного розвитку. Кожна особистість повинна мати визначений ступінь агресивності. Сама по собі агресивність не робить суб'єкта свідомо небезпечним, тому що, з одного боку, існуючий зв'язок між агресивністю й агресією не є твердим, а з другого боку – сам акт агресії може не приймати свідомо небезпечні форми.

У життєвій свідомості агресивність є синонімом “зловмисної активності”. Однак сама по собі деструктивна поведінка “зловмисністю” не володіє, такою її робить мотив діяльності, ті цінності,

заради досягнення яких розгортається активність. Зовнішні практичні дії можуть бути подібні, але їхні мотиваційні компоненти прямо протилежні. Виходячи з цього агресивні прояви поділяють на два основних типи: мотиваційна агресія (як самоцінність) та інструментальна агресія (як засіб досягнення чого-небудь) [6].

Багато психологів вважають, що внутріособистісні конфлікти мають як позитивне, так і негативне значення в процесі розвитку особистості. Так, Л.І. Божович вважає, що людина, яка постійно зіштовхується з внутрішніми конфліктами, буде відрізнятися непевністю, нестійкістю поведінки, нездатністю домагатися свідомо поставлених цілей, тобто в неї будуть відсутні саме ті риси, які є основними для характеристики психологічно зрілої особистості [5]. Л.І. Божович визнає, що внутрішні конфлікти ускладнюють психічне життя, сприяють його переходу на нові, більш складні рівні функціонування.

Слід відмітити, що при переживанні протилежно спрямованих афективних тенденцій можливе як продуктивне, так і непродуктивне розв'язання конфлікту. Як відзначає психолог А.М. Леонтьєв, характеристика структури особистості лежить у співвідношенні різних систем сформованих життєвих відносин, що породжують боротьбу між ними. Іноді ця боротьба проходить у зовні непримітних формах і не порушує гармонійної особистості та її розвитку, а в інших випадках ця внутрішня боротьба стає трагічною для особистості [7].

Варто врахувати, що індивідуальність накладає свій відбиток на відношення до зовнішніх і внутрішніх перешкод. Способи розв'язання конфлікту у людей з різними індивідуально-типологічними характеристиками відмінні. Властивості темпераменту впливають на динамічну сторону рішення внутріособистісних протиріч; характер концентрує в собі ті основні конфліктні переживання та кризи, через які людина проходить на своєму життєвому шляху. Відомо, що підлітковий вік є найбільш кризовим періодом в силу своїх вікових індивідуальних особливостей. Насамперед, почуття дорослості, розбіжність між реальним та ідеальними образами "Я", гормональні зміни в організмі, інтимно-особистісні хвилювання є причинами виникнення агресивної поведінки підлітків.

Внутрішній конфлікт незалежно від його типу приводить до фрустрації. Досліджено, що підлітки особливо схильні до фрустрації в силу загостреної потреби у незалежності та самостійності. Щоб подолати фрустрацію, підлітки у більшості випадках виражають свій гнів за допомогою агресивної поведінки. До проявів агресивності відноситься цілий ряд форм поведінки: від вступу у дріб'язкові

перепирання до екстремального прояву насильства. Слід відмітити, що навчаються агресивній поведінці на власному досвіді. Якщо в минулому агресивна поведінка допомагала підліткам дати вихід фрустрації і гніву, вони знову будуть вдаватися до агресивних дій.

Досліджено, що агресивні підлітки відрізняються деякими загальними рисами. До таких рис відносяться примітивність ціннісних орієнтацій, відсутність захоплень, нестійкість інтересів. У цих дітей, як правило, низький рівень інтелектуального розвитку, підвищена навіюваність, недорозвиненість моральних уявлень. У таких підлітків спостерігається крайня самооцінка (або максимально позитивна, або максимально негативна), підвищена тривожність, страх перед широкими соціальними контактами, егоцентризм, невміння знаходити вихід з важких ситуацій, переважання захисних механізмів над іншими механізмами, регулюючими поведінку. В той же час серед агресивних підлітків зустрічаються інтелектуально і соціально розвинені діти. У них агресивність виступає засобом збільшення престижу, демонстрації своєї самостійності та дорослості [8].

У вітчизняній психології існує декілька типів класифікацій агресивних підлітків. Слід зазначити, що деякі дослідники вважають брати за основу психофізіологічні відмінності дітей, інші – особливості психосоціального розвитку дітей. Так, В.К. Андрієнко, Ю.В. Гербеєв та І.А. Невський розрізняють важких підлітків з педагогічною занедбаністю, соціальною занедбаністю та вкрай соціальною занедбаністю [1]. С.А. Белічева виділяє глибоко педагогічно занедбаних підлітків, підлітків з афективними порушеннями і конфліктних дітей [2].

Дослідниця Л.М. Семенюк на основі аналізу документації шкіл, бесід з батьками та вчителями про інтереси, особливості поведінки та спілкування кожного підлітка, у процесі тестування, анкетування, спостереження виділила чотири групи агресивних підлітків:

1. Підлітки із стійким комплексом аномальних, аморальних, примітивних потреб, що мають деформацію цінностей і стосунків, прагнучи до споживчого проведення часу. Їм властиві егоїзм, байдужість до переживань інших, незлагодність, відсутність авторитетів, цинізм, озлобленість, грубість, запальність, зухвалість, забіякуватість. У їх поведінці переважає фізична агресивність.

2. Підлітки з деформованими потребами і цінностями, що володіють більш-менш широким колом інтересів, відрізняються загостреним індивідуалізмом, бажають зайняти привілейоване положення за рахунок приниження слабких і молодших. Прагнення до вживання фізичної сили виявляється у них ситуативно і лише проти тих, хто слабкіший.

3. Підлітки, в яких існує конфлікт між деформованими і позитивними потребами. Вони відрізняються однобічністю інтересів, пристосованістю, удаванням, брехливістю. У їх поведінці переважають непряма і вербальна агресія.

4. Підлітки, що відрізняються слабо деформованими потребами за відсутності певних інтересів і обмеженим колом спілкування, відрізняються безвіллям, недовірливістю, боязкістю і мстивістю. Для них характерна запобіглива поведінка перед старшими і сильнішими товаришами. У їх поведінці переважають вербальна агресивність і негативізм [8].

Приведені класифікації агресивності підлітків ґрунтуються на комплексі властивостей особистості, типових для певної групи підлітків.

Особистість підлітка формується не сама по собі, а в його довкіллі. Особливо важлива роль малих груп, в яких підліток взаємодіє з іншими людьми. Перш за все, це стосується сім'ї. На становлення агресивної поведінки впливають, насамперед, міра згуртованості сім'ї, близькості між батьками і дітьми, характер взаємин між братами і сестрами, а також стиль родинного керівництва. Діти, у сім'ях яких спостерігається сильний розлад, чиї батьки відчужені і холодні, більш схильні до агресивної поведінки. Слід зазначити, що існують різні класифікації типів неблагополучних сімей, в яких ростуть діти з відхиленнями у поведінці. Так, Л.С. Олексієва у своїх дослідженнях виділяє конфліктні, аморальні, педагогічно некомпетентні та асоціальні сім'ї. Г.П. Бочкарьова розрізняє сім'ї з неблагополучною емоційною атмосферою, де батьки грубі та зневажливі по відношенню до своїх дітей; сім'ї, де відсутні емоційні контакти між її членами; сім'ї з нездоровою етичною атмосферою, де дитина залучається до аморального способу життя.

Поєднання несприятливих біологічних, психологічних, родинних і інших соціально-психологічних чинників спотворює весь спосіб життя підлітків. Характерним для них стає порушення емоційних стосунків з навколишніми людьми. Підлітки попадають під сильний вплив підліткової групи, яка у більшості випадках формує асоціальну шкалу життєвих цінностей. Сам спосіб життя, середовище, стиль і коло спілкування сприяють розвитку і закріпленню девіантної поведінки. Ці фактори створюють об'єктивні передумови для появи демонстративної непокори, агресивності і руйнівних дій.

У результаті теоретичного дослідження нами встановлено, що виділяють соціальні (сімейні відносини, спілкування з однолітками) та психологічні (вікові особливості) причини агресивної поведінки підлітків. Слід відмітити, що підлітки особливо схильні до фрустрації

(внутрішнього конфлікту) в силу загостреної потреби в незалежності і самостійності.

Методика дослідження

Наше дослідження проходило у ЗОШ № 11 м. Димитрова Донецької області. В експерименті брали участь 27 учнів 6 класу. З них 13 хлопчиків та 14 дівчаток. Вік досліджуваних – 11-12 років.

Рішенню поставлених задач дослідження сприяли наступні методики:

1. Методика Дембо-Рубінштейн.
2. Проективна методика "Неіснуюча тварина".
3. Опитувальник А. Басса й А. Дарки по вивченню рівня агресії.

З метою дослідження рівня самооцінки і рівня домагань підлітків нами була використана методика Дембо-Рубінштейн. Методика складається із 7 шкал, які означають особистісні якості: здоров'я, характер, розум, здібності, авторитет в однолітків, зовнішність, впевненість у собі. Ступінь розбіжності між рівнем домагань і самооцінки говорить про наявність фрустрації, конструктивному чи деструктивному розвитку особистості:

- 0-7 – слабкий ступінь розбіжності;
- 8-22 – помірний ступінь розбіжності;
- більш 22 – сильний ступінь розбіжності, говорить про

наявність внутрішнього конфлікту.

Для дослідження наявності агресивності у підлітків ми використовували проективну методику "Неіснуюча тварина". Випробуваному пропонувалося намалювати неіснуючу тварину і дати їй ім'я. На підставі малюнка і бесіди з учнем робився висновок про особливості агресивності, тривожності й інших властивостей.

Для визначення рівня агресивності і ворожості ми використали опитувальник А. Басса й А. Даркі. Він складається з 75 тверджень, на які досліджений відповідає "так" чи "ні".

Результати дозволяють визначити наявність і перевагу у підлітків таких видів агресивності і ворожості:

• фізична агресія;	• образа;
• посередня агресія;	• підозрілість;
• роздратування;	• вербальна агресія;
• негативізм;	• почуття провини.

Порівняння з ключем і підрахунок балів дозволяє зробити висновок про ступінь агресивності і ворожості підлітка. Індекс ворожості містить в собі п'яту і шосту шкали, а індекс агресивності містить в собі першу, другу, третю і сьому шкали. Нормою агресивності автори вважають величину її індексу рівну (21 ± 4) бали, а ворожості – (7 ± 3) бали.

За підсумками проведення методики Дембо-Рубінштейн у 9 випробуваних (34%) виявлений внутрішній конфлікт. З них 5 хлопців (19%) та 4 дівчинки (15%). Внутрішній конфлікт пов'язаний з розбіжністю рівня домагань та самооцінки, що веде до фрустрації та агресивності. З результатів видно, що рівень домагань у підлітків з внутрішнім конфліктом неадекватно високий, а серед підлітків з нормальним розвитком відповідає реальним умовам; самооцінка дітей з нормальним розвитком в більшості випадках адекватна, у дітей з внутрішнім конфліктом самооцінка занадто висока (рис. 1).

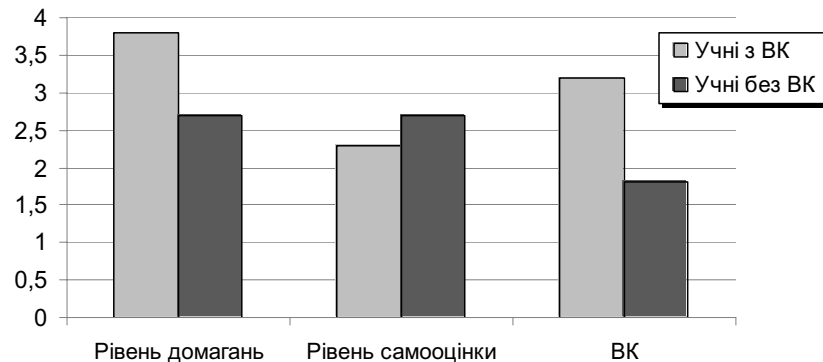

Рис 1. Показники рівня домагань, самооцінки та внутрішнього конфлікту у підлітків

За результатами методики "Неіснуюча тварина" підвищена агресивність виявлена у 10 учнів (37%). З них 3 дівчаток (11%) та 7 хлопчиків (26%). Слід зазначити, що серед підлітків з наявністю внутрішнього конфлікту та високим рівнем агресивності більше хлопців, ніж дівчат. А серед дітей з нормальним розвитком особистості та допустимим рівнем агресивності більше дівчат, ніж хлопців. Це говорить про стабільність психічного розвитку дівчат-підлітків (рис. 2).

При дослідженні рівня агресії і ворожості за методикою А. Басса й А. Даркі виявлено, що в 11 учнів (40%) виявлений високий рівень агресивності. З них 5 (19%) дівчат і 6 (21%) хлопців. Слід зазначити, що серед учнів з внутрішнім конфліктом рівень ворожості та рівень агресивності вищий, порівняно з учнями з нормальним особистісним розвитком. Особливо це простежується за такими шкалами як фізична агресія, непряма агресія, негативізм, роздратування та підозрілість (рис. 3).

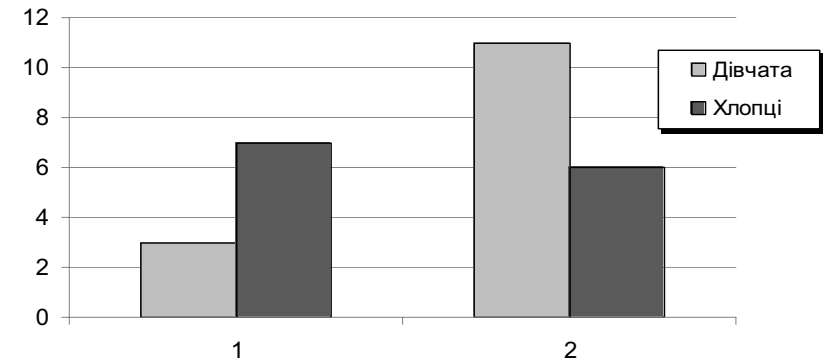

Рис 2. Показники рівня агресивності підлітків

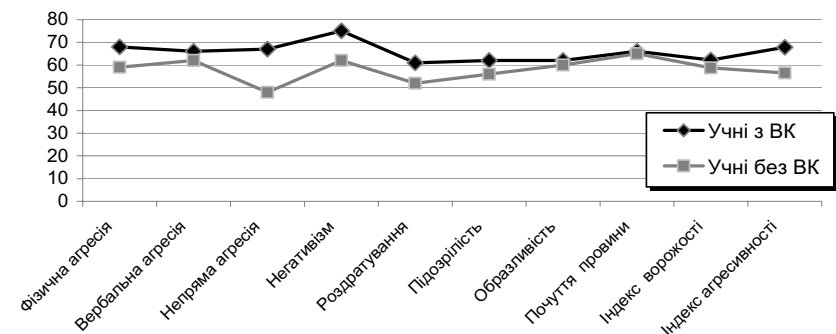

Рис 3. Показники рівнів агресії та ворожості у підлітків ліцею та інтернату

Експериментальні дані про вплив внутрішнього конфлікту на агресивну поведінку підлітків було зведено до загальної таблиці, у якій всі випробувані були розділені на дві групи: діти з внутрішнім конфліктом та діти без внутрішнього конфлікту. Серед обох груп був розрахований середній нормований показник за такими шкалами, як рівень домагань, самооцінка, внутрішній конфлікт, фізична агресія, вербальна агресія, непряма агресія, негативізм, роздратування, підозрілість, образливість, почуття провини (рис. 4).

З отриманих даних видно, що:

- рівень домагань у групі дітей з внутрішнім конфліктом вищий, ніж у групі без внутрішнього конфлікту;
- адекватна самооцінка простежується у групі без внутрішнього конфлікту;
- внутрішній конфлікт у групі з внутрішнім конфліктом удвічі сильніший, ніж у групі без внутрішнього конфлікту;

- ступінь агресивності вища у підлітків з внутрішнім конфліктом. Особливо ця різниця простежується за такими шкалами, як непряма агресія, негативізм, підозрілість та образливість.

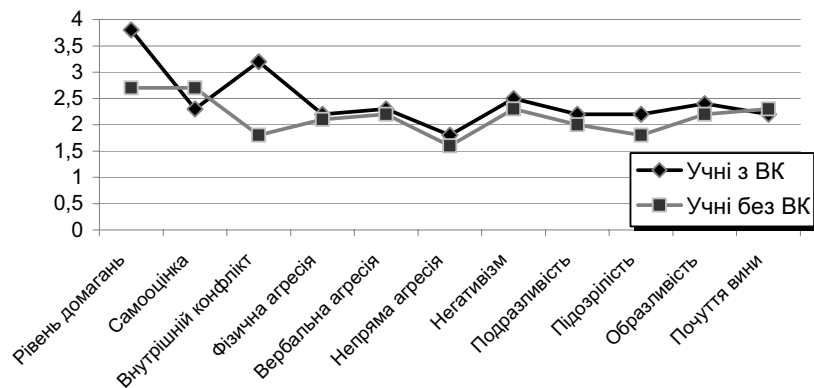

Рис 4. Профілі середніх показників рівня домагань, самооцінки, внутрішнього конфлікту та агресії у підлітків

Висновки

1. Проблема дослідження підліткової агресивності є однією з актуальних, особливо на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Причинами агресивної поведінки підлітків можуть бути як психологічні, так і соціально-психологічні фактори.
3. Наявність внутрішнього конфлікту можна простежити через розбіжність рівня домагань та самооцінки. Досліджено, що рівень домагань у підлітків з внутрішнім конфліктом неадекватно високий, а серед підлітків з нормальним розвитком відповідає реальним умовам. З результатів видно, що самооцінка дітей з нормальним розвитком в більшості випадках адекватна, у дітей з внутрішнім конфліктом самооцінка занадто висока.
4. Серед учнів з внутрішнім конфліктом рівень ворожості та рівень агресивності вищий, порівняно з учнями з нормальним особистісним розвитком.
5. Експериментальні дані свідчать про те, що наявність внутрішнього конфлікту приводить до дисгармонії розвитку особистості підлітка, що проявляється у підвищеному ступені агресивності.

Список використаних джерел

1. Андриенко В.К. Система перевоспитания подростков в условиях специальной школы / Андриенко В.К., Гербеев Ю.В., Невский И.А. – Москва, 1990.

2. Беличева С.А. Основы превентивной психологии / Светлана Афанасьевна Беличева. – М.: Социальное здоровье России, 1994. – 224 с.
3. Бовть О.Б. Проблемы психологической диагностики агрессивной поведінки дітей та підлітків / О.Б. Бовть // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 3. – С. 22-28.
4. Бовть О.Б. Соціально-психологічні причини агресивної поведінки підлітків / О.Б. Бовть // Рідна школа. – 1999. – № 2. – С. 17-20.
5. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Лидия Ильинична Божович. – М., 1965.
6. Иванова В.В. Причины та форми агресивної поведінки підлітків / В.В. Иванова // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 5. – С. 14-16.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М., 1978.
8. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции: учебное пособие / Семенюк Л.М. – М.: Флинта, 2003. – 96 с.
9. Хорни Карен. Наши внутренние конфликты / Хорни Карен. – СПб., 2000.

In the article in theory reasons of origin of aggressiveness are analyzed for teenagers. The results of empiric research of influence of internal conflict are presented on the aggressive conduct of teenagers.

Keywords: teenager, aggressiveness, internal conflict.

Отримано: 14.02.2010

УДК 159.9 – 055.82

Р.М.Хавула

Психолого-педагогічні чинники формування психологічної готовності юнаків до батьківства

У статті подано аналіз психологічної готовності юнаків до батьківства. Виокремлюються рівні систем факторних впливів та розглянуто педагогічні і психологічні чинники формування батьківства на кожному